

ההסתכלות היהודית על התפילה

התפילה מספקת לכל יהודי את היכולת העמוקה לתקשר עם הקב"ה. מעבר לכך, התפילה היא אמצעי בעל עוצמה להתבוננות עצמית, כמו גם להתבוננות על העולם. ובכל זאת, התפילה לה' מעלה שאלות בסיסיות בקשר ליחסים שלנו עם הקב"ה. מדוע שה' יענה לתפילותי לחיוב אם אינן לטובתי או שאינן מוצדקות? האם ה' לא מספק לי כל צרכי גם אם אינני מתפלל עבורם? שיעור זה ינתח את טיבה, יעילותה והתפתחותה ההיסטורית של התפילה היהודית.

שיעור זה יענה על השאלות הבאות:

- מהי תפילה?
- האם ה' עונה לתפילותינו?
- האם באמת התפילות שלנו משנות?
- מדוע נוסחה התפילה היהודית לתוך סידור?
- האם תפילה מנוסחת איננה חוזרת על עצמה?

ראשי פרקים לשיעור:

פרק I. מהי תפילה?

- חלק א. אחד משלשת עמודי העולם
- חלק ב. ההתקשרות למימד הרוחני
- חלק ג. שיפוט-עצמי והתבוננות
- חלק ד. תפילה היא הכוח המניע של העולם

פרק II. האם תפילותינו נענות?

- חלק א. האם לתפילותינו יש השפעה?
- חלק ב. כוחה של התפילה

פרק III. ייסודה של תפילה יהודית אינדיבידואלית וקהילתית

- חלק א. האבות ייסדו את התפילה
- חלק ב. תפילה אישית, תפילה קהילתית והרכב של הסידור
- חלק ג. מיסוד זמני התפילות
- חלק ד. תפקידם של בית הכנסת ובית המדרש
- חלק ה. האם התפילות אינן חוזרות על עצמן?

פרק I. מהי תפילה?

התפילה היא אחת המטרות העיקריות של הבריאה. היא מאפשרת לנו להתעלות מעבר לעולם החומרי ולבנות קשר עם אלקים, ומספקת לנו בהירות והדרכה בהתפתחותנו האישית.

חלק א. אחד משלושת עמודי העולם

1. פרקי אבות א', ב' – תפילה היא אחת משלוש המטרות העיקריות של הבריאה.

שמעון הצדיק היה משיירי כנסת הגדולה, הוא היה אומר, על שלשה דברים העולם עומד, על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים.

חשיבות התפילה נובעת מן היחס הישיר שלה ל'עבודה' (עבודת בית המקדש). אחרי חורבן בית המקדש, התפילה החליפה את ה'עבודה' כאמצעי העיקרי לבניית מערכת יחסים עם הקב"ה הן על בסיס אישי והן על בסיס לאומי.

2. הרמב"ם הלכות תפילה א', א' – הקשר בין תפילה ל'עבודה' מקורו בגמרא, שם נקראת עבודה שבלב.

מצות עשה להתפלל בכל יום שנאמר [שמות כג:ה] ועבדתם את ה' אלהיכם מפי השמועה למדו שעבודה זו היא תפלה שנאמר [דברים יא:ג] ולעבדו בכל לבבכם אמרו חכמים אי זו היא עבודה שבלב זו תפלה [תענית ב].

חלק ב. ההתקשרות למימד הרוחני

1. הרמב"ל, הרב משה חיים לוצאטו, בספרו דרך ה', בהוצאת פלדהיים ירושלים, 1978 ע"מ 65 – איך אנו יכולים להתקשר עם רוחניות כאשר אנו שקועים בעולם החומרי?

עומק יותר יש בענין, כי הנה האדון ברוך הוא... להיות לו עסק בעולם וליקשר בעניניו, וזה מה שמקיימו במצבו האנושי... והנה באמת מצד אחד ירידה לו ולעניניו, אבל היא ירידה המצטרפת לו, וגורמת לו עליה אחרי כן... כי הנה כפי מה שירבה להסתבך בעניני העולם, כך מתרחק מן האור העליון ומתחשך יותר. והנה הכין הבורא יתברך שמו תיקון לזה, והוא מה שיקדים האדם ויתקרב לפניו יתברך וממנו ישאל כל צרכיו... ותהיה זו ראשית כללית ועיקרית לכל השתדלותו, עד שכאשר יימשך אחר כך בשאר דרכי ההשתדלות, שהם דרכי ההשתדלות האנושית, לא יקרה שיסתבך וישתקע בגופניות וחומריות.

2. הרב אליהו דסלר, מכתב מאליהו, הוועדה להוצאה לאור של כתבי הרב א.ל. דסלר, ירושלים, 1978, כרך ג' עמ' 68 – מהות הנשמה היא תפילה; כל שאיפותינו מתבטאות בתפילה.

ומה היא הנפש, זו תפילה, שנאמר ואשפוך את נפשי לפני ה'. הרי שמהות הנפש היא תפילה. וביאור הענין זה: כל שאיפה הרי היא ממילא תפילה, כי כך היא תכונת האדם, ששאיפתו החזקה מתבטאת בפנים לבבו וגם בשפתותיו בתפילה.

לדוגמה, כאשר אתה נוהג במכוניתך על מנת להגיע לפגישה חשובה בזמן, ואתה מתעכב ברמזור אדום – אתה מתחיל להתפלל ומקווה שהרמזור יתחלף לירוק במהרה!

3. הרב אליהו דסלר, מכתב מאליהו, שם. – אדם שרוי באופן קבוע בתפילה.

כל אדם שואף ומתפלל תמיד – או אל השי"ת או אל כוחות הטבע המדומים.

4. רבי יהודה הלוי, ספר הכוזרי, הוצאת דביר, ת"א, 1972, מאמר ג' סעיף ה' – התפילה מזינה את הנשמה.

ויהיה הלשון מסכים עם המחשבה לא יוסיף עליו, ולא יבטא בתפילתו על דרך המנהג והטבע כמו הזרזיר והבגוא אלא עם כל מלה מחשבה וכוונה בה... והסדר הזה מהנפש כסדר המזון מהגוף, מתפלל לנפשו ונוזן לגופו, ומתמדת עליו ברכת התפלה עד עת תפלה אחרת, כהתמדת כוח סעודת היום עד שיסעד בלילה...

חלק ג. שיפוט-עצמי והתבוננות

1. הרב שמשון רפאל הירש, חורב, תורגם על-ידי דיין ד"ר. י. גרינפלד, הוצאת שונצינו, ירושלים, 1891, ע"מ 472 – הערכת אופיינו, פעולותינו ומטרותינו דרך התפילה.

האם יש מקור עברי? ממנה הגיעה המילה "תפילה", משמעותה במקור הייתה לבטא דעה של אדם אודות עצמו, לשפוט עצמו או שאיפה פנימית צורת ה-התפעל של הפועל בעברית... לכן, כצורת, רומזת ליציאה וכדי מחיי היום-יום הפעילים בכדי לנסות ולהשיג שיפוט עצמי אמיתי... לגבי היחסים בין האדם למקום ולעולם, ובין העולם לבין עצמו. באנגלית קוראים לתפילה "PRAYER", אבל מילה זו מבטאת באופן חלקי בלבד את מושג התפילה. כלומר, הבקשה הינה רק חלק קטן מהתפילה.

2. שם, ע"מ 473 – מה ההבדל בין תהילה לבין תפילה?

תפילות כאלו, שבהן אתה מעצב מחדש את הסתכלותך על החיים, נקראות בעיקר "תהילה" ו"תפילה". תהילה מתייחסת להתבוננות כללית לגבי ה' בעולמו, באנושות ובישראל. בתפילה ההתייחסות היא יותר לעצמך. התהילה נותנת את ההתבוננות עצמה, והתפילה, את השיפוט העולה ממנה.

חלק ד. תפילה היא הכוח המניע של העולם

היהדות היא מהפכנית בהבנתה את מהות הכוח המניע העיקרי שמאחורי המאורעות. ההיגיון אומר שזהו ה"טבע" שמביא גשם, ושעבודה קשה היא זו שאחראית על אסיף מוצלח. למעשה, ה' הוא זה שמביא את המאורעות לכדי הגשמה כתגובה לתפילות שלנו. עיקרון זה נלמד מתוך שלושת המקורות הבאים:

1. **בראשית פרק ב' פסוק ה' – הצמחיה נבראה ביום השלישי, אך לא גדלה עד ליום השישי.**

וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ וכל עשב השדה טרם יצמח כי לא המטיר ה' אלהים על הארץ ואדם אין לעבד את האדמה:

2. **רש"י, שם – מדוע לא צמח הדשא ביום השלישי?**

...ומה טעם לא המטיר לפי שאדם אין לעבוד את האדמה ואין מכיר בטובתן של גשמים

וכשבא אדם וידע שהם צורך לעולם התפלל עליהם וירדו וצמחו האילנות והדשאים:

3. **רב שלמה וולבה, עלי שור כרך ב' – מן השיעור הנ"ל העולם נראה כמושל לשעון ענק המופעל על ידי קפיץ (כיום סוללה).**

העולם דומה לשעון אדיר. בפנים השעון ישנם הרבה גלגלים המניעים זה את זה עד שמניעים את המחוגים. ויש לשעון קפיץ המניע את כל הגלגלים. קפיץ זה בעולם היא התפילה.

פרק II. האם תפילותינו נענות?

מאחר והיהדות מלמדת שהקב"ה מנהל את העולם, מה זה משנה אם אנחנו מתפללים?

חלק א. האם לתפילותינו יש השפעה?

1. י. דוד בלייך, עורך, באמונה שלמה, ציטוט של הר"י אלבו, ספר העיקרים, הוצאת כתב, ניו יורק, 1983, ע"מ 269-267 – אם ה' כבר גזר שמישהו יקבל הטבה מסוימת, לשם מה התפילה? להלופין, אם ה' כבר גזר שמישהו יקרה, האם תפילה יכולה לשנות את הגזרה?

אם נגזר מהשם טוב מה על איש או לא נגזר. ואם נגזר אין צריך תפלה, ואם לא נגזר איך תועיל התפלה לשנות רצן השם לגזור עליו טוב אחר שלא נגזר, שלא ישתנה השם מן הרצון אל לא רצון, ולא מלא רצון אל רצון, ובעבור זה יאמרו שלא יועיל כשרון המעשה אל שיגיע לאדם מהשם בעבורו טוב מה, וכן שאמרו שלא תועיל התפלה להשיג טוב מה או להנצל מרע שנגזר עליו.

וזה הדעת איננו נכון, שהשפעות העליונות יושפעו על המקבל בהיותו במדרגה ידועה והכנה ידועה לקבלם, ואם לא יכין האדם עצמו לקבל השפע ההוא הנה הוא המונע הטוב מעצמו, שאם נגזר על איש מה על דרך משל שיצליחו תבואותיו בשנה פלוני והוא לא יחרוש ולא יזרע בשנה ההיא אף אם ימטיר השם מטרות עזו על פני תבל ארצו לא תצליחנה תבואותיו אחר שלא חרש וזרע והוא המונע מעצמו הטוב ההוא שלא הכין עצמו לקבלו...

וכן כשנגזר עליו רע מה הנה הוא נגזר בהיותו במדרגה ידועה מהרוע או בהכנה ידועה.

פרק ב. כוחה של התפילה

1. רבינו בחיי, בד הקמח, הוצאת שילה, ניו יורק 1980, עמ' 3-662 – בכוחה של תפילה לשנות גזרה משמים ולהצילנו מסכנה.

גדול כח התפילה אפילו לשנות הטבע ולהנצל מן הסכנה ולבטל הנגזר. לשנות את הטבע ממה שכתוב (בראשית כה) ויעתר יצחק לה' וגו'... וכן להנצל מן הסכנה ממה שכתוב... ויאמר ויעמד רוח סערה יעלו שמים ירדו תהומות נפשם ברעה תתמוגג ויצעקו אל ה' בצר להם... יקם סערה לדממה ויחשו גליהם (תהלים קז:כה-כח) הרי שהתפילה מגינה על הסכנה. וכן כח התפילה לבטל הנגזר... מחזקיהו...

2. מלכים ב' פרק כ', פסוקים א'-ו' – תפילות יכולות להציל חיים ולהוסיף שנות חיים.

בימים ההם חלה חזקיהו למות ויבא אליו ישעיהו בן אמוץ הנביא ויאמר אליו כה אמר ה' צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה. ויסב את פניו אל הקיר ויתפלל אל ה'... ויבך חזקיהו בכי גדול... ודבר ה' היה אליו לאמר. שוב ואמרת אל חזקיהו... שמעתי את תפילתך ראיתי את דמעתך הנני רפא לך ביום השלישי... והוספתי על ימך חמש עשרה שנה.

3. בבלי, מסכת קדושין, פ"ב, א' – מהו המקור הרצוי להכנסותינו?

רבי מאיר אומר לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה ויתפלל למי שהעושר והנכסים שלו, שאין אומנות שאין בה עניות ועשירות שלא עניות מן האומנות ולא עשירות מן האומנות, אלא הכל לפי זכותו.

רש"י: ואל יאמר בלבו אומנות זו אינה מעשרת, אלא יבקש רחמים למי שהעושר שלו.

פרק III. ייסודה של תפילה יהודית אינדיבידואלית וקהילתית

התפילה היהודית החלה בתפילות לא רשמיות מתקופת האבות. בתקופת בית שני, התפילה הפכה רשמית עם עריכה של הסידור וזמני תפילה מסודרים.

חלק א. האבות ייסדו את התפילה

תפילה אישית לא פורמלית נוסדה על ידי האבות לפני תקופת בית המקדש.

1. בבלי, מסכת ברכות כ', ע"ב – תפילת הבוקר – שחרית

אברהם תקן תפילת שחרית שנא' וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם ואין עמידה אלא תפילה שנאמר ויעמד פינחס. ויפלל.

2. שם, כ"ו, ב' – תפילת אחר הצהריים – מנחה

יצחק תקן תפילת מנחה שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב ואין שיחה אלא תפילה.

3. שם – תפילת הערב – ערבית

יעקב תקן תפילת ערבית שנאמר ויפגע במקום וילן שם ואין פגיעה אלא תפילה.

חלק ב. תפילה אישית, תפילה קהילתית, ועריכה של הסידור

איך הפכה התפילה לרשמית לאורך ההיסטוריה?

1. הרמב"ם הלכות תפילה א', א' – דין התורה ותפילה אישית

ואין מנין התפילות מן התורה ואין משנה התפילה הזאת מן התורה ואין לתפילה זמן קבוע מן התורה:

2. שם, א', ג' – טיבה של התפילה האישית מימי משה רבינו עד עזרא הסופר (תקופת בית שני)

אם היה רגיל מרבה בתחינה ובקשה ואם היה ערל שפתים מדבר כפי יכולתו ובכל עת שירצה, וכן מנין התפילות כל אחד כפי יכולתו, יש מתפלל פעם אחת ביום, ויש מתפלל פעמים הרבה, והכל יהיו מתפללין נכח המקדש בכל מקום שיהיה, וכן היה הדבר תמיד ממש רבנו ועד עזרא.

3. רבנו בחיי, כד הקמה, הוצאת שילה, ניו יורק 1980, עמ' 663-664 – סדר התפילות מלפני ועד לתקופת הכנסת הגדולה.

וצריך אתה לדעת כי מימות משה רבינו עד אנשי כנסת הגדולה היתה התפילה בישראל בלתי מסודרת בתיקון שוה לכולנו, שהיה כל א' וא' עושה מליצה ומתפלל לעצמו כפי ידיעתו וחכמתו וצחות לשונו, עד שבאו אנשי כנסת הגדולה ותקנו תפילה זו של שמונה עשרה כדי שתהיה תפילה מסודרת שוה לכל ישראל.

4. רמב"ם, הלכות תפילה א', ד' – מדוע נתקנו התפילות?

כיון שגלו ישראל בימי נבוכדנצר הרשע נתערבו בפרס ויון ושאר האומות ונולדו להם בנים בארצות הגוים ואותן הבנים נתבלבלו שפתם והיתה שפת כל אחד ואחד מעורבת מלשונות הרבה וכיון שהיה מדבר אינו יכול לדבר כל צורכו בלשון אחת אלא בשיבוש...

ואינם מכירים לדבר יהודית וכלשון עם ועם, ומפני זה, כשהיה אחד מהן מתפלל תקצר לשונו לשאול חפציו או להגיד שבח הקדוש ברוך הוא בלשון הקדש עד שיערבו עמה לשונות אחרות, וכיון שראה עזרא ובית דינו כך עמדו ותקנו להם שמונה עשרה ברכות על הסדר, שלש ראשונות שבח לה' ושלש אחרונות הודיה, ואמצעיות יש בהן שאלת כל הדברים שהן כמו אבות לכל חפצי איש ואיש ולצרכי הציבור כולן, כדי שיהיו ערוכות בפי הכל וילמדו אותן ותהיה תפילת אלו העלגים תפלה שלימה כתפלת בעלי הלשון הצחה, ומפני ענין זה תקנו כל הברכות והתפילות מסודרות בפי כל ישראל כדי שיהא ענין כל ברכה ערוך בפי העלג.

5. הרב שמשון רפאל הירש, חורב, הוצאת שונצינו, ירושלים, 1891, עמ' 506 – התפילה הקהילתית.

עד עכשיו החשבנו את התפילות ככאלה שנוסדו עבור הפרט בקשר לתפילתו האישית לבורא עולם. אולם הקרבנות שאליהם מתייחסות התפילות היו כולם קרבנות ציבור. בהיותם מגיעים מתרומות הציבור ומוקרבים על ידי הכהנים, נציגי הקהילה, הם ייצגו את ההקדשה של הקשר הקהילתי של האומה לאלוקים. לכן, אפילו נוסח התפילות שלנו, ככלל, מבטא הכרה קהילתית, בקשות קהילתיות, תודות קהילתיות ווידויים קהילתיים. הן מלמדות אותך להסתכל על עצמך כחבר בקהילה... ולעשות מאמצים עבור אחרים בקהילה.

6. שם, עמ' 625-626 – העריכה של הסידור

כשישראל גרו בארצם, החיים בכל מקום נראו באופן ברור ככאלה שנוצרו על ידי הקב"ה... אולם עם ישראל עמד בפני תקופה ארוכה של נדודים. הם פוזרו, נתעבו ובוזו בין העמים, נגזל מהם כל אופי לאומי, בקושי הצליחו לשמור על צלם אנוש, כאשר כל מה שיש להם זו התורה ורוח התורה. ניתן היה לצפות את ריסוק רוחם תחת עינויי הצרות העולמיות. הם היו חייבים למצוא תחליף לבית המקדש ולכל התנופות הרוחניים הנובעים ממנו... ואז, עזרא הסופר ואנשי הכנסת הגדולה התקינו וסדרו את התפילות בספר תפילות מיוחד, שנקרא סידור.

חלק ג. מיסוד זמני התפילות

למרות שהאבות הכירו לנו את מושג התפילה בזמנים שונים במשך היממה, תפילות הבוקר, אחה"צ והערב לא הפכו רשמיות עד תקופת בית שני. העיתוי של התפילות נקבע על פי התאמתן לסדר העבודה בבית המקדש.

1. רמב"ם, הלכות תפילה א', ה' – תפילת שחרית ומנחה

וכן תקנו שיהא מנין התפלות כמנין הקרבנות, שתי תפילות בכל יום כנגד שני תמידין וכל יום שיש קרבן מוסף תקנו בו תפילה שלישית כנגד קרבן מוסף.

ותפילה שהיא כנגד תמיד של בוקר, היא הנקראת תפלת השחר, ותפלה שכנגד תמיד של בין הערבים היא הנקראת תפילת מנחה, ותפלה שכנגד המוספין היא נקראת תפלת המוספין.

2. שם, א', ו' – תפילת ערבית.

וכן התקינו שיהא אדם מתפלל תפילה אחת בלילה, שהרי איברי תמיד של בין הערבים מתעכלין והולכין כל הלילה...

חלק ד. תפקידם של בית הכנסת ובית המדרש

1. משנה ברורה, שולחן אורה, ערוך חיים קנ"ה, א' – היכן מתקיימות התפילות?

והנה בזמנם היה הביהכ"נ מיוחד לתפלה וביהמ"ד מיוחד לתורה לחוד והיה דרכם להתפלל בביהכ"נ ואף בזמנינו שמתפללים בבתי מדרשות.

חלק ה. האם התפילות אינן חוזרות על עצמן?

למרות שהיהדות מאשרת התבטאות חופשית בתפילה, הרי סידור התפילה והתפילות עצמן שתוקנו וסודרו בו מורכבות ממערכת שעלולים לחשוב שהיא תוחמת או חוזרת על עצמה.

1. רבי חיים מוולוז'ין, נפש החיים, עמ' 327-328, שער ג'.

עבודתנו היא רק התפילה, במקום זבח ומנחה, והדברים עומדים ברומז של עולם, וכל תבה ותבה עולה למקום גבוה מעל גביה.... וכי לא לחנם ק"ך זקנים, ומהם כמה נביאים יסדוה. והלא גם מאנוש כערכנו לא יפלא, ליסד בקשת כל צרכנו, ורפואות תחלואינו, בלשון למוזים, ולמה צריך לנביאים, אך המה כונו בה, ותקנוה, על אפן, שתהיה הכל כלול בה, וכל איש ישראל, כל אחד מתפלל כפי הבנתו.

וכללו של דבר, שמיום שנתקנה, לא היה בעולם ב' תפלות שיעשו רושם שווה למעלה, ושיעלו למדרגה א', כי משנה בזה תפילת היום מתפילת אתמול כי יעבר, והכל תלוי בתבות אלו. ולכך הצרך נבואה לזה.

וכל הכונות והסודות, שנתגלו על התפילה עד היום אינם כטיפה מים הגדול, נגד הכונה שהשיג הקטן מק"כ זקנים, וגם הגדול לא השיג, רק כפי ערכו ושרש נשמתו. אבל באמת, היא גבוהה יותר מבינת כל אדם, והיא קושרת עולם התחתון בעליון, כמו הקרבן.

2. אור יחזקאל, דרכי עבודה, עמ' 97 – התפילות עצמן מספקות מסגרת המאפשרת לאדם לפתח את עצמו ולהגיע לדרגות חדשות.

כי יסוד התפילה לשנות את האדם ולהביאו לידי מחוזות ומקומות נוספים אשר לא היה בהם, ואין התפילה אמירת פרקים וכדומה, אלא מטרתה להפוך אותו ולשנותו ממדרגה למדרגה...